

Michał Petri

(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID 0009-0002-8160-9979

Polityka władz Polski Ludowej wobec wybranych Kościołów chrześcijańskich w latach 1944-1989

People`s Poland government`s policy towards selected Christian churches during 1944-1989 period

ABSTRACT

This paper deals with the issue of the power policy of the Republic of Poland, and then of the Polish People`s Republic, towards the Catholic, Orthodox and Greek Catholic churches. The author tries to compare the scale of persecution and the church-authority relationship.

Keywords: Polish People's Republic, persecution, Catholic Church, Greek Catholic Church.

1. Wprowadzenie

Wejście wojsk w 1944 roku sowieckich na tereny II Rzeczypospolitej rozpoczęło instalację nowej władzy. Czas okupacji hitlerowskiej dobiegał końca. Kościół katolicki przez okres niemal 6 lat okupacji niemieckiej i sowieckiej¹ został poddany bardzo surowym represjom. Straty kościoła w Polsce wynosiły łącznie ponad 2400 zabitych księży.² W samej tylko diecezji chełmińskiej i wrocławskiej zginęło prawie 50% duchownych³. Tereny II Rzeczypospolitej zajęte przez Armię Czerwoną, pomimo zachowania dawnej struktury diecezjalnej zostały podzielone. Przykładem może być metropolia lwowska, której szczątkowa postać to diecezja drohiczyńska. Biskupi Polscy z diecezji położonych w województwach wschodnich⁴ przyjechali do nowej Polski. Nowy, a zarazem ostatni rozdział historii II Rzeczypospolitej

---

¹ Za daty okupacji sowieckiej przyjmujemy okres od 17 września 1939- lipiec 1941 roku natomiast okres niemieckiej okupacji od 1 września 1939 do maja 1945 roku.

² J. Żurek, *Straty osobowe duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich pod okupacją radziecką 1944-1955*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2022, nr 1 (17), s. 150

³ *Ibidem*, s.148

⁴ W skład województw wschodnich wchodziły metropolie: lwowska (w skład której wchodziły diecezja lwowska łucka, przemyska), wileńska (diecezja łomżyńska, pińska, wileńska)

rozpoczął się zimą 4 stycznia 1944 roku, po przekroczeniu przez Armię Czerwoną przedwojennej granicy polsko-radzieckiej. Wraz z armią sowiecką, walczącą z Niemcami, na tereny Polski przyszła nowa władza, nazwana Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego⁵.

W swoim manifestie, ułożonym w Moskwie, z datą 22 lipca 1944 roku, oznajmiono, iż „PKWN przystępując do odbudowy państwowości polskiej deklaruje uroczyście przywrócenie wszystkich swobód demokratycznych, równości wszystkich obywateli bez różnicy rasy, wyznania i narodowości, wolności [...] sumienia”⁶. Na wszelki wypadek dodano również, celem rozwiania wątpliwości, że „demokratyczne swobody nie mogą jednak służyć wrogom demokracji.”⁷. Dzień 22 lipca będzie odtąd przez nowe władze traktowany jako święto założenia Polski Ludowej. Opuszczenie RP przez sprzymierzeńców z Zachodu oraz pomoc armii sowieckiej w instalowaniu rządów komunistycznych w Polsce, walka z Rządem II RP w Londynie, a także Polskim Państwem Podziemnym, zaowocowała podporządkowaniem Polski ZSRR i władzy z nadania Stalina. PPR w zdobywaniu władzy, oprócz „technik rewolucyjnych” takich jak terror, mordy i skrytobójstwa, prześladowania i uwięzienia członków opozycji, posługiwała się kamuflażem, w ramach legitymizacji swej władzy, usiłując przyciągnąć do siebie poszczególne grupy i instytucje społeczne. Wśród nich wyróżnić należy Kościoły chrześcijańskie.

2. Polityka wobec Kościoła rzymskokatolickiego

Głównym architektem walki z Kościołami w Polsce był alumn seminarium duchownego w Tyflisie (obecnie Tbilisi) i niedoszły ksiądz prawosławny, Józef Wissarianowicz Stalin (1878-1953). To on instruował bezpośrednio z Kremla bądź na Kremlu w Moskwie, prezydenta ludowej Polski Bolesława Bieruta (1892-1956) i Jakuba Bermana (1901-1984), swojego głównego reprezentanta w Polsce, co do szczegółów postępowania wobec Kościoła rzymskokatolickiego. Według notatki Bieruta z 1 sierpnia 1949 roku, Stalin tak mu doradzał: „-Towarzyszu Bierut, samą propagandą nic nie zrobicie, dopóki nie dokonacie rozłamu na dwie grupy. Bez rozłamu wśród kleru nic nie wyjdzie”⁸.

---

⁵ Tymczasowy organ władzy wykonawczej w Rzeczypospolitej Polskiej, działający od 21 lipca do 31 grudnia 1944, na obszarze zajmowanym przez Armię Czerwoną po okupacji niemieckiej.

⁶ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*. Cytat za: „Rocznik Lubelski”, 2, 7-14, 1959 (s. 2-3 i 6), publikowany na stronie Muzeum Historii Polski (bazhum.muzhp.pl). [Dostęp 16.05.2023 roku].

⁷ *Ibidem*, s. 10.

⁸ L. Potykanowicz-Suda, *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945-1970*, Warszawa 2011, s. 65.

Postępowanie władzy ludowej do 1947 roku, zostało nazwane później, w notatce dla KC PPR-u polityką wzajemnego „mijania się państwa i Kościoła”⁹. W tym czasie zezwolono na powrót religii do szkół, ponowną działalność „Caritasu”, zorganizowanie „Tygodni Miłosierdzia”, wydawanie prasy katolickiej, takiej jak: „Tygodnik Powszechny”, „Niedziela”, „Gość Niedzielny”. Przedstawiciele władz komunistycznych uczestniczyli w uroczystościach religijnych Bożego Ciała. PKWN-owi zależało na stworzeniu „przyjaznego” wizerunku wobec Kościoła katolickiego. W sierpniu 1944 roku w Lublinie podjęto rozmowy w celu nakłonienia ks. prof. Antoniego Słomkowskiego (1900-1982), rektora KUL-u do pierwszego po okupacji niemieckiej otwarcia uniwersytetu w Polsce. Było to jasnym sygnałem wobec państw zachodnich i społeczeństwa polskiego, pokazującym tolerancyjną i życzliwą postawę nowego rządu. W inauguracji nowego roku akademickiego 1944/45 uczestniczył ambasador ZSRR przy PKWN-ie Nikelaj Bulganin (1895-1975). Rektor i władze KUL-u zdawały sobie sprawę z moralnego dylematu legitymizacji nowej władzy, odpowiedzialnej za równoczesną propagandę komunistyczną w stylu „AK zapłuty karzeł reakcji”. Pierwszy wyraźny zgrzyt w oficjalnych relacjach państwo - Kościół nastąpił 12 września 1945 roku, kiedy to zapadła uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej o tym, że *„Konkordat zawarty pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską przestał obowiązywać wskutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską.”*¹⁰. Wypowiedzenie konkordatu miało zapewnić swobodę działania władzy ludowej w realizacji podstawowego celu jakim było całkowite podporządkowanie Kościoła rzymskokatolickiego ideologii komunizmu. O ile w początkowym okresie władzy ludowej (do 1949 roku) represje wobec księży odbywały się spontanicznie, o tyle po konferencji Kominformu w Karlowych Warach (w lutym 1949), poświęconej walce z religią w krajach demokracji ludowych, działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego zostały udoskonalone. Płk Jan Zabawski (1910- 1988) szef wrocławskiego Wojewódzkiego urzędu bezpieczeństwa publicznego, jako pierwszy udoskonalił swoją „pracę”, zakładając teczki na wszystkich duchownych działających na podległym mu terenie, w którym gromadzono informacje wykorzystywane przez bezpiekę. Jego wzór rozszerzono na całą Polskę i „wzbogacono” o teczki parafii, diecezji, zakonów. Była to praktyczna realizacja Deklaracji Ideowej PZPR z grudnia 1948 roku w której *„partia domaga się [...] od duchowieństwa wszystkich wyznań, aby lojalnie wypełniało swoje obowiązki wobec państwa*

---

⁹ Centrum władzy. *Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR - wybór z lat 1949-1970*, wybór i oprac. A. Dudek, A. Kocharński i K. Persak, Warszawa 2000.

¹⁰ „Życie Warszawy” 1945, 13 września, za: K. Urban, A. Popiela, *Polityka wyznaniowa w Polsce...*, op. cit., dok. 1, s. 31.

ludowego. Partia będzie w nieprzejednany sposób zwalczała wszelkie tendencje reakcyjne, ukrywające się obłudnie pod płaszczykiem rzekomej obrony wiary, wszelkie tendencje zmierzające do wykorzystywania uczuć religijnych ludzi wierzących w celu siania zamętu, wszelkie próby uprawiania reakcyjnej polityki, wszelkie dążenia klerykałne zmierzające do podporządkowania wpływom kleru życia politycznego, społecznego kraju, Partia stoi na gruncie rozdziału Kościoła od państwa, na gruncie świeckości szkolnictwa i wszelkich Instytucji publicznych. Partia- awangarda, organizator, wódz klasy robotniczej i narodu Dolskiego. Partia jest rozumem, honorem, sumieniem klasy robotniczej.”¹¹.

Ten „nieprzejednany sposób zwalczania” wyraził się w zabójstwach i mordach blisko 70 księży i osób duchownych oraz około 400 uwięzionych i skazanych przez Rejonowe Sądy Wojskowe.¹² Po śmierci prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda (1884-1948) głową Kościoła katolickiego w Polsce został ks. bp. Stefan Wyszyński (1901-1981). Dla Bieruta i władz PZPR prymas będzie głównym przeciwnikiem w walce o „budownictwo demokracji ludowej w Polsce i całkowite potwierdzenie leninowsko-stalinowskiej nauki o państwie”¹³ (wyrażonej w Deklaracji ideowej PZPROKU) W ramach realizacji wspomnianej powyżej rady Stalina, podziału kleru na dwie grupy, rozpoczęto zachęcanie księży do wstępowania do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, organizacji utworzonej 1 września 1949 roku. Utworzono przy ZBOWiD-zie, Komisję Księży, określaną później jako komisję księży „patriotów”. Niezależnie od rozłamu wśród kleru, udzielono koncesji z polecenia generała NKWD Iwana Sierowa (1905-1990) na działalność katolików świeckich, skupionych wokół Bolesława Piaseckiego i gazety „Dziś i Jutro”. Od 1952 roku grupa ta przybrała nazwę Stowarzyszenia „PAX”.

Chcąc wyhamować niszczenie Kościoła przez partię, prymas Wyszyński w 1949 roku zaproponował Bierutowi utworzenie Komisji Mieszanej Episkopatu i Rządu RP w celu kontynuowania coraz bardziej trudnego dialogu. W dniu 14 kwietnia 1950 roku zawarto Porozumienie między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a episkopatem, które miało być w myśl Prymasa gwarancją zachowania minimalnych swobód dla Kościoła przez państwo. W ósmym punkcie porozumienia stwierdzono, że „Kościół katolicki, potępiając zgodnie ze swymi założeniami każdą zbrodnię, zwalczać będzie również zbrodniczą działalność band podziemia oraz będzie piętnował i karał konsekwencjami kanonicznymi duchownych, winnych udziału

---

¹¹ „Nowe drogi” Czasopismo Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Tom 3 "Prasa-Książka-Ruch." Warszawa 1949, s.18.

¹² A. Solak, *Krucjata wyklętych. Z bronią w rękę przeciw komunie*, Warszawa 2015

¹³ „Nowe drogi” (..), s.18.

w jakiegokolwiek akcji podziemnej i antypaństwowej”¹⁴. Było to szczególnie bolesne dla ostatnich „żołnierzy wyklętych”, którzy na wschodnich terenach RP prowadzili działalność partyzancką i korzystali z opieki księży kapelanów. Zawarcie „Porozumienia” nie polepszyło sytuacji Kościoła, gdyż komuniści, z Bierutem na czele, nie traktowali tego poważnie. Miarą ich intencji, było aresztowanie biskupa Czesława Kaczmarka (1895-1963), ordynariusza kieleckiego i skazanie go, po okrutnym śledztwie, na karę wieloletniego więzienia. Był to swoisty test strachu dla episkopatu Polski. Kiedy władze uzurpowały sobie prawo do obsadzania stanowisk kościelnych, od biskupa do wikarego, prymas i biskupi wystosowali 8 maja 1953 roku, list otwarty do władz i do wiernych, w którym stwierdzili, że: *„rzeczy Bożych na ołtarzach cezara składać nam nie wolno. Non possumus!”*¹⁵

Ta zdecydowana, bezkompromisowa postawa prymasa Wyszyńskiego i episkopatu spotkała się z bezwzględną odpowiedzią władz. W dniu 26 września 1953 roku prymas Wyszyński został uwięziony bez wyroku i przetrzymywany do października 1956 roku. Był to bolesny cios dla Kościoła. Przypieczętowany 17 grudnia 1953 roku wymuszoną poddańczą deklaracją biskupów wobec komunistycznego państwa: *„Przyrzekam wierność PRL i jej Rządowi. Przyrzekam, że uczynię wszystko dla rozwoju PRL oraz umocnienia jej siły i bezpieczeństwa”*¹⁶. Zlikwidowano „Tygodnik Powszechny” tylko dlatego, że nie chciał umieścić nekrologu „Wielkiego Wodza”. Kolejnym pociągnięciem władz była brutalna akcja skierowaną wobec osób duchownych ze Śląska, Dolnego Śląska i Opolszczyzny. Około 1200 zakonnic¹⁷ zostało wywiezionych z klasztorów w autokarach z napisem „wycieczka” do obozów pracy wywieziono do siedmiu obozów pracy: w Staniątkach, Stadnikach, Wieliczce, Otorowie, Kobylinie, Gostyniu i Dębowej Łące. Pobyt w odosobnieniu Prymasa Wyszyńskiego zakończył się po przemianach politycznych związanych z XX Zjazdem KPZR i referatem Chruszczowa (1894-1971) „O kulcie jednostki i jego następstwach.” Czerwcowe powstanie robotników w Poznaniu, śmierć Bieruta i powrót do władzy W. Gomułki (1905-1982) spowodowały zmiany w nastrojach społecznych Polaków.

Podczas pobytu w więzieniu, prymas Wyszyński przygotował zarys obchodów jubileuszu 1000-lecia Chrztu Polski. Poprzedzać go miała „Wielka Nowenna”, obejmująca wszystkie diecezje i parafie Polski. Program Wielkiej Nowenny, którą rozpoczęto 26 sierpnia 1956 roku

---

¹⁴ Dziennik Polski rok VI, nr 104 (1874), Kraków 16 IV 1950, s. 1-2.

¹⁵ Życie, Katolicki Tygodnik Religijno Kulturalny, Londyn 1953, Nr 42/330, s.1 [Dostęp 15.05.2023 roku] https://kpbc.umk.pl/Content/221644/ArchEmig_POPC_C07_04_1953_nr_42_HD_011.pdf.

¹⁶ Zarządzenie nr 61 Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 maja 1953 r. w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych

¹⁷ Dodatek historyczny IPN Nasz Dziennik 2/2010(33), Warszawa 2010, s.2.

w Częstochowie odnowieniem i złożeniem Ślubów Jasnogórskich Narodu Polskiego stał się wkrótce zarzewiem nowego konfliktu pomiędzy PZPR rządzoną przez Gomułkę, a Kościołem. Dla KC PZPR działalność duszpasterska Kościoła, została nazwana w lipcu 1958 roku, w liście do lokalnych organizacji partyjnych ofensywą „wojującego klerykalizmu” i „wzniesieniem waśni religijnych”. List ten kończył się zachętą do dania „odporu ze strony partii. „Odpór” ten wyraził się w usuwaniu krzyży z sal szkolnych, ograniczaniu pozwoleń na budowę kościołów, powoływaniem od 1959 roku kleryków do zasadniczej służby wojskowej. Ograniczono społeczną działalność Kościoła, zamykając między innymi 322 przedszkola i 35 domów dziecka prowadzone przez zakony¹⁸. Przykładem niszczenia społecznej aktywności Kościoła była likwidacja abstynenckiej Centralnej Krucjaty Wstrzemięźliwości w Katowicach oraz aresztowanie jej założyciela ks. Franciszka Błachnickiego w 1960 roku. Wkrótce potem w 1963 roku założył on oazowy Ruch Światło-Życie, przez który pomimo szykan ze stron władz, przewinęło się ponad milion uczestników. W czasie Soboru Watykańskiego II (1962-1965) biskupi polscy skierowali do wszystkich episkopatów Kościoła katolickiego list związany z 1000-leciem chrztu Polski i zaproszeniem na Jasną Górę na główne uroczystości. W sposób szczególny zwrócili się 18 listopada 1965 roku do biskupów niemieckich, przypominając trudną, wspólną historię obu narodów. List kończył się sformułowaniem: *„W tym najbardziej chrześcijańskim, ale bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie”*¹⁹. List ten spotkał się z potępieniem Gomułki i z masową nagonką na prymasa i biskupów. Zarzucono Wyszyńskiemu zdradę stanu, zapomnienie o krzywdach własnego narodu oraz fakt zabierania głosu w sprawach leżących w kompetencji państwa. Bardziej dosadnie wyraził to Gomułka 14 stycznia 1966 roku przemawiając na Forum Frontu Jedności Narodu: *„Niech Kościół nie uważa, że sprawuje rząd dusz w narodzie, czasy te przeszły w bezpowrotną przeszłość i nigdy nie powrócą”*²⁰. To wystąpienie Gomułki odślania obiektywnie jego nastawienie do Kościoła, a szczególnie wobec księdza prymasa. Postępowanie władz Polski już wkrótce miało udowodnić słuszność też towarzysza „Wiesława”.

Nowym polem konfliktu na linii państwo - Kościół stały się obchody 1000-lecia Chrztu Polski. Konkurencyjnymi imprezami miały być „Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego”, obchodzonymi zgodnie z uchwałą sejmu PRL-u 25 lutego 1958 roku. Zdaniem zastępcy

---

¹⁸ A. Mirek. *Ustawa o przejęciu dóbr „martwej ręki” – zamach na życie zakonne w Polsce?* „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”. T. 36, Warszawa 2003, s. 168-179.

¹⁹ M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, *Wiek XX w źródłach*, Warszawa 2012, s. 400-401.

²⁰ W. Chudzik [red.] ; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. *Uroczystości milenijne 1966 roku*, Warszawa 1996.

Gomułki i szefa Komisji KC PZPR do spraw kleru Zenona Kliszki (1908-1989), rozpoczęła się w nowych warunkach walka o to, kto ma kierować narodem, kto ma sprawować „rząd dusz” w narodzie. Ciosem administracyjnym władz państwowych były zatrzymania, a następnie uwięzienie kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, peregrynującej po całej Polsce. Uroczystości te gromadziły tysiące wiernych zarówno w kościołach jak i na trasach przejazdu.

Obraz Madonny został zatrzymany przez Milicje Obywatelska i odwieziony na Jasną Górę, gdzie pozostawał do 1972 roku, odtąd przez te 6 lat, po Polsce pielgrzymowały, puste ramy obrazu, Ewangelia i świeca. W swoim liście do rządu PRL z 24 sierpnia 1966 roku ks. prymas zwrócił uwagę na fakt, że *„wszystkie środki propagandy partyjnej zaczęły wmawiać społeczeństwo polskie i cały świat, te kościelne uroczystości milenijne to nie modlitwa dziękczynna Kościoła katolickiego Polsce, ale akcja kierowana wstecznymi celami politycznymi części hierarchii kościelnej jej kierownikiem na czele”*²¹. Natomiast władze administracyjne zorganizowały, wielkim nakładem pracy i olbrzymich kosztów, całą akcję propagandową i administracyjną przeciwko uroczystościom kościelnym. Na specjalne podkreślenie zasługuje metoda odciągania obywateli wierzących od kościelnych uroczystości milenijnych:

- a) obowiązkowe uczestniczenie w państwowych uroczystościach konkurencyjnych
- b) połączone z podpisywaniem listy obecności w warsztatach i urzędach;
- c) zamykanie młodzieży i dzieci na czas do 12 godzin;
- d) zmiana rozkładu jazdy autobusów, spiętrzanie przeszkód na trasach dojazdowych;
- e) wojskowi i cywilni prelegenci po wsiach i miastach;
- f) utrudnianie dojazdów.

Ostatnie lata rządów Gomułki przyniosły dla Polski bolesne wydarzenia grudnia 1970 roku. Po masakrze robotników na Wybrzeżu i odsunięciu od władzy ekipy Gomułki, nowe rządy objął Edward Gierek (1913-2001), który w swoim pierwszym telewizyjnym wystąpieniu do narodu zwrócił się „do wierzących i niewierzących, partyjnych i bezpartyjnych rodaków”, zapowiadając wspólne zbudowanie „Polski rosnącej w sile i dostatniej dla ludzi”. Nowa ekipa rządząca, ustami I sekretarza Komitetu Centralnej Partii Robotniczej Stanisława Kani (1927-2020) deklarowała wolę nowego otwarcia w relacji państwo - Kościół. W opinii Jana Żaryna pomimo dobrych chęci polityka wyznaniowa państwa rządzonego przez grupę Gierka *„nie mogła ulec radykalnym zmianom przede wszystkim z racji mentalności działaczy i ideologów PZPR, w tym z powodu ich wiary słuszność przyjętych pryncypiów ustrojowych,*

---

²¹Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 78/73, *Odpis listu Stefana Wyszyńskiego do Premiera Rządu PRL z dnia 24 VIII 1966 roku*, s. 109.

*opartych na marksizmie-leninizmie*²². W 1972 roku władze zgodziły się na powtórny peregrynację kopii obrazu Matki Bożej, jak również na wydanie kilkunastu zgód na budowę świątyń. Po ratyfikowaniu w 1972 roku przez Bundestag układu z 1970 roku, w sprawie uznania granicy pomiędzy Niemieckiej Republiki Federalnej a Polską Rzeczpospolitą Ludową, władze kościelne, rozpoczęły starania o utworzenie na Ziemiach Zachodnich nowych 6 diecezji, papież Paweł VI zatwierdził je uroczystą bullą „*Episcoporum Poloniae coetus*” z 28 czerwca 1972 roku. Władze państwowe widziały w tej decyzji międzynarodowe potwierdzenie nienaruszalności granicy polsko-niemieckiej. Oryginalnym pomysłem dyplomacji państwowej PRL-u była propozycja nawiązania relacji dyplomatycznych pomiędzy Polską a Watykanem. W tym czasie kierowana przez abp. Agostino Casarolego wschodnią polityką dążyła do polepszenia i unormowania sytuacji Kościołów w krajach socjalistycznych. Dla PZPR-u była to szansa porozumienia się bezpośrednio z Watykanem, z pomniejszeniem roli prymasa Wyszyńskiego. Jesienią 1972 roku Stolica Apostolska podjęła decyzję, dobrze przyjętą ze strony PRL-u, ogłaszając zakończenie misji ambasady Rządu RP na Uchodźstwie. Prymasowi Polski, a także kardynałowi Wojtyła zależało na tym, aby pogłębianie relacji dyplomatycznych na linii Watykan-PRL wiązało się ze spełnieniem postulatów biskupów polskich. Władzom PRL-u wydawało się, że Watykan idąc na kompromis, pomoże rozwiązać problem niepokornego biskupa Ignacego Tokarczuka (1918-2012) czy też odważnego księdza Jana Zieji (1897-1991), karząc ich publicznie, bądź też wpływając na styl ich wystąpień, tak aby nie szkodzili relacjom państwo - Kościół. Dla normalizacji stosunków, potrzebne było uznanie statusu prawnego Kościoła przez socjalistyczne państwo. To był podstawowy postulat Episkopatu Polski. Odpowiedzią władz państwowych było postawienie dwóch warunków: Kościół uzna nadrzędność państwa wobec Kościoła oraz przyjmie rzeczywistość socjalistyczną w Polsce. Obydwa te warunki Kościół w Polsce nie mógł przyjąć, chcąc być wierny swojej misji. Niezależnie od rozmów dyplomatycznych na linii Watykan - PRL rozwijała się działalność Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wchodzącego w skład Służby Bezpieczeństwa. Na celu Departamentu IV było m.in. wykrywanie i zwalczanie wrogiej działalności wśród duchowieństwa i świeckich. Rozwój tej instytucji był imponujący, mierzony kilkoma tysiącami zatrudnionych funkcjonariuszy oraz blisko 5 tys. tajnych współpracowników. Działania SB wspierał aktywnie Urząd do Wyznań oraz powołana specjalnie grupa „D” dezintegracyjna i dezinformacyjna, której celem było niszczenie mienia, prowokacje, zabójstwa, rzucanie fałszywych oskarżeń na księży, podkopywanie ich moralnego

---

²² Jan Żaryn, „*Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944 – 1989*”, Warszawa 2002.

autorytetu. To z rąk tych „nieznanych” sprawców zginęli księża: Roman Kotlarz (śmiertelnie pobity za błogosławieństwo i pomoc dla robotników Radomiu w 1976 roku) Stefan Niedzielak, Sylwester Zych, Stanisław Suchowolec, Honoriusz Kowalczyk czy ks. Jerzy Popiełuszko.

Dekada Gierka przyniosła dwa niespodziewane wydarzenia. Wybór 16 października 1978 roku Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową jako Jana Pawła II oraz Jego I pielgrzymkę do Polski. Wybór ten dla BP PZPR był nowym wyzwaniem: *„Nie jest to na pewno wydarzenie, z którego należy się cieszyć. Potrzebny będzie wielki wysiłek, żeby zminimalizować ujemne skutki wizyty”*²³. I pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w 1979 roku, zmieniła też pośrednio politykę władz państwowych. Wezwanie Jana Pawła II „Niech stąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi, tej Ziemi” wygłoszone na Placu Zwycięstwa, zaczęło się ziszczać w ciągu następnego roku.

W 1980 roku wybuchły strajki lubelskie i strajki na Wybrzeżu, którym towarzyszyło powstanie „Solidarności”. Podczas strajków na Wybrzeżu, E. Gierek i S. Kania oraz władze partyjno-państwowe poprosiły Stefana Wyszyńskiego, aby podjął się roli mediatora pomiędzy robotnikami a partią. Ks. Prymas 7 września 1980 roku, wezwał władze słowami: *„dajcie dowody, aby społeczeństwo wierzyło, że jesteście ludźmi dobrej woli, bo to może przyczynić się do osłabienia napięć.”*²⁴ Wcześniejsze kazanie Prymasa z 26.08.1980 transmitowała państwowa TV i radio, po uprzednim ocenzurowaniu tekstu. Biskupi wezwali władze, aby poszły na koncesję społeczne, w mniejszym stopniu ekonomiczne.

W dniu 31 sierpnia 1980 roku podpisano w Stoczni Gdańskiej historyczne porozumienie, w którym między innymi Kościół uzyskał prawo do transmisji radiowej mszy świętych. Powstanie „Solidarności”, ustąpienie E. Gierka na rzecz S. Kani, a potem W. Jaruzelskiego (1923-2014) rozpoczynają ostatnią dekadę PRL-u. Zamach na Jana Pawła II i śmierć prymasa tysiąclecia, bez którego nie byłoby papieża Polaka, były wydarzeniami przełomowymi 1981 roku. Nowy prymas Polski J. Glemp został poproszony o mediację w relacjach Kościół – państwo - „Solidarność”. Ta mediacyjna rola nie powstrzymała władzy od wprowadzenia stanu wojennego 13 XII 1981 roku, jednakże wielokrotnie pomogła w poprawie sytuacji osób uwięzionych i internowanych. Kościół dąży do odbudowy społeczeństwa obywatelskiego przeciwstawiając się swoistą pracą podstaw represyjnej

---

²³ J. Żaryn „W 40. rocznicę czerwcowej „rewolucji ducha”. [Dostęp 15.05.2023] <https://pierwszapielgrzymka.ipn.gov.pl/jp1/wstep/66016,Wstep-1979.html>.

²⁴ Żaryn J., „Błogosławie was i wasze poczynania”. Stefan Wyszyński wobec powstania NSZZ „Solidarność”, „Biuletyn IPN” 2001, nr 4, s. 23-33.

i doktrynerskiej polityce władz, oglądających się na wiatr wiejący od wschodu. Dla kierownictwa PZPR-u po 1981 roku Kościół z prymasem Glempem na czele, był postrzegany jako dobry partner dla pośrednich rozmów z "Solidarnością". PZPR zniosła wszelkie bariery administracyjne budownictwa kościelnego. Zmiany w ZSRR pod rządami Gorbaczowa wymusiły nowe podejście partii do postulatów społeczeństwa. Dzięki pomocy biskupów T. Gocłowskiego (1931-2016) i B. Dąbrowskiego (1917-1997), oraz ks. A. Orszulika (1928-2019) doszło do obrad, okrągłego stołu w wyniku których, uzgodniono termin wyborów nowego sejmu kontraktowego na 4 czerwca 1989 roku. Uczestnicząc „w roli gwaranta kontraktu Okrągłego Stołu, Kościół wziął za siebie część odpowiedzialności za jego konsekwencje z których nie wszystkie są przecież oceniane pozytywnie”²⁵.

3. Polityka wobec Polskiego Kościoła Prawosławnego

Prawosławni w II RP od 1924 roku posiadali niezależną strukturę kościoła (autokefalie) jej zniesienie i podporządkowanie Kościołowi w Moskwie, stało się pierwszym celem polityki komunistów w Polsce ludowej. Aresztowano w 1948 roku metropolitę Polskiego Kościoła Prawosławnego Dionizego Waledyńskiego (1876-1960) i zastąpiono go w 1951 roku nowym, prosowieckim hierarchą Makarym Oksijukiem ze Lwowa, który „rządził” do 1960 roku. Liczba wyznawców po deportacjach związanych z akcją „Wisła” w 1947 roku wynosiła około 200 tys. osób. Kościół prawosławny poniósł duże straty w liczbie parafii i klasztorów. Zlikwidowano 170 klasztorów męskich, ocalał tylko jeden- p.w. św. Onufrego w Jabłecznej. Władze Polski postanowiły wykorzystać Cerkiew do walki z Kościołem katolickim. We wszystkich sprawozdaniach dla władz, popi zaczęli podwajać liczbę prawosławnych, aby tym łatwiej odebrać kościoły unickie, po- ukraińskie z rąk katolików. Pomimo, że lata 1948-1956 były najcięższymi dla życia i rozwoju wszystkich wyznań w PRL-u, nie dotyczyło to cerkwi na Białostocczyźnie, aktywnie uczestniczącej i popierającej władzę ludową. W 1956 roku założono ze zgodą władz Białoruskie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne. Liczba wyznawców prawosławia wzrastała w Polsce ludowej, około 1970 roku wynosiła 450 tys. wiernych, zaś w 1989 roku osiągnęła liczbę 850 tys. osób. Prawosławni mogli kształcić swoich duchownych bez przeszkód w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, zaś od 1986 roku mogli organizować pielgrzymki na Św. Górę Grabarkę. Życzliwość władz komunistycznych wobec Cerkwi była jednoznacznie oceniana poprzez Polaków jako wyraz wdzięczności za aktywną pomoc w budowie aparatu władzy ludowej.

---

²⁵ Patrz: A. Dudek, "Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy", Kraków 2000.

4. Polityka wobec Kościoła greckokatolickiego

Z metropolii halicko-lwowskiej Kościoła greckokatolickiego pozostała w 1945 roku, w pojałtańskich granicach RP jedna diecezja przemysko-samborsko-sanocka z ordynariuszem bp. Jozafatem Kocikowskim (1876-1947) na czele, zamordowanym w 1947 roku w łagrze sowieckim. Po wysiedleniu tysięcy Ukraińców do ZSRR w latach 1944-1946 i wygnaniu około 250 tysięcy na ziemie zachodnie RP, w ramach akcji „Wisła”, dla wyznawców Kościoła greckokatolickiego rozpoczął się czas walki o zachowanie tożsamości religijnej i narodowej. Dla władzy ludowej, zgodnie z instrukcją Ministerstwa Ziem Odzyskanych z XI 1947 roku *„zasadniczym celem przesiedlenia osadników «W» jest ich asymilacja w nowym środowisku polskim, dołożyć należy wszelkich wysiłków, aby cel ten był osiągnięty”*.²⁶ Za sprawowanie mszy świętej w obrządku greckokatolickim władze groziły uwięzieniem duchownych.

Od grudnia 1946 roku opiekę i władzę kościelną nad grekokatolikami, zgodnie z decyzją Piusa XII, sprawował prymas Polski i on stał się obrońcą tego Kościoła. Na terenie województwa rzeszowskiego z 540 kościołów i kaplic unickich, w 1960 roku jedynie w 166 sprawowano eucharystię w obrządku rzymskim, 323 obiekty zostały spalone bądź zrujnowane. Inne, bardziej wymowne zestawienie liczbowe z Bieszczad pokazuje miarę zniszczenia i rozproszenia ludności wyznania greckokatolickiego, z 65 wsi liczących około 32 tysiące mieszkańców przed 1939 roku w 1950 zostały dwie: Cisna i Wola Michowa ze 184 mieszkańcami. Dopiero po 1956 roku, wysiedleni mogli powracać na swoją ojcowiznę, jak również utworzyć Ukraińskie Towarzystwo Społeczno- Kulturalne. W czasach Gomułki cenzura w PRL-u otrzymała polecenia *„eliminowania wszelkich informacji o istnieniu-aktualnie w Polsce- kościoła greckokatolickiego, jego podporządkowaniu księdzu Wyszyńskiemu, oraz jakiegokolwiek działalności unitów w naszym kraju”*.²⁷ W 1981 roku delegatem papieża Jana Pawła II dla kościoła greckokatolickiego został ks. prymas Józef Glemp, który tę władzę sprawował poprzez swoich dwóch wikariuszy generalnych-greckokatolików. W latach osiemdziesiątych postępowanie władz PRL-u wobec unitów uległo znacznej poprawie. Klerycy grekokatoliccy mogli studiować w seminarium duchownym rzymskokatolickim w Lublinie pod opieką księdza rektora M. Brzozowskiego (1933-1991) i bp. Bolesław Pylaka (1921-2019). W 1987 roku podczas pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, Kościół ten został specjalnie wyróżniony i wydobyty z zapomnienia, w Lublinie, na Czubah, gdzie papież udzielił święceń kapłańskich diakonowi grekokatolickiemu. Bez przesady można

---

²⁶ W sprawie osadników akcji specjalnej „W”, Urząd Wojewódzki Poznański, Ekspozytura w Gorzowie, Akta tajne Wydziału Osiedleńczego za rok 1947, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygnatura 1311.

²⁷ T. Strzyżewski „Czarna księga cenzury PRL, t. I, Aneks”, Londyn 1977, s. 75.

powiedzieć, że spośród wszystkich wyznań chrześcijańskich Kościół ten był najbardziej prześladowany w PRL-u.

5. Zakończenie

W czasie 45 lat istnienia Polski Ludowej polityka władz komunistycznej PPR i PZPR wobec kościołów chrześcijańskich przechodziła różne koleje losu. Jej symbolicznym podsumowaniem i niespodziewanym zakończeniem mogą być słowa Kazimierza Barcikowskiego, który w imieniu BP PZPR, 17 maja 1989 roku w sejmie wyraził tę przemianę następująco: *„Przyjmujemy bowiem zasadę neutralności religijnej instytucji państwowych w warunkach oddzielenia Kościoła od państwa. Jest to doniosły element szerszego zachodzącego w społeczeństwie. Jego przejawem są m.in. wcześniejsze decyzje PZPR, uznające za sprawę prywatną swych członków kwestię wiary i praktyk religijnych. [...] Dostrzegamy dziś, bardziej niż kiedykolwiek, wagę życia duchowego człowieka dla kształtowania jego postaw osobistych i społecznych. Uznajemy różne źródła motywacji ludzi do doskonalenia siebie i społeczeństwa, jeśli cechuje je humanizm i dążenie do służby społecznej.*²⁸” Nikt z obecnych na sali sejmikowej nie zapytał co zrobić z zapisem w statucie partii PZPR: *„że tylko komunizm może zapewnić materialny i duchowy rozkwit ludzkości, a zdobycze pracy i geniuszu ludzkiego przeznaczyć całkowicie dla dobra szczęścia człowieka?”*²⁹ W tych prześladowaniach Kościół Katolicki i inne wyznania chrześcijańskie zachowały swoją tożsamość, pomimo zdrad, i zgorzenia wielu kapłanów, osób duchownych i świeckich, wydał nowych męczenników Polski Ludowej z błogosławionym ks. Jerzym Popiełuszko na czele. U schyłku PRL-u nawiązano stosunki dyplomatyczne pomiędzy Stolicą Apostolską a PRL. W dniu 17 lipca 1989 roku rozpoczął się nowy okres w dziejach Polski, którego symbolem może być dzień 31 grudnia 1989 roku, w którym to korona powróciła do Orla Białego a nazwa państwa Rzeczpospolita Polska została przywrócona.

Bibliografia

<https://pierwszapielgrzymka.ipn.gov.pl/jp /wstep/660 6, Wstep- 979.html>.

Dodatek historyczny IPN, „Nasz Dziennik” 2/20 0(33).

Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Cytat za: „Rocznik Lubelski” 2, 7- 4, 1959, s. 2-3, 6.

---

²⁸ Żaryn J., „*Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944 – 1989*”, Warszawa 2002,

²⁹ Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Warszawa 1963, s. 8.

Odpis listu Stefana Wyszyńskiego do Premiera Rządu PRL z dnia 24 VIII 1966 roku, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 78/73,.

W sprawie osadników akcji specjalnej „W”, Urząd Wojewódzki Poznański, Ekspozytura w Gorzowie, Akta tajne Wydziału Osiedleńczego za rok 1947, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygnatura 1311.

Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Warszawa 1963.

Zarządzenie nr 61 Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 maja 1953 r. w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych.

„Dziennik Polski” rok VI, nr 04 (874), Kraków 6 IV 1950.

„Nowe drogi” Czasopismo Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Tom 3 „Prasa-Książka-Ruch.”, Warszawa 1949. „Życie, Katolicki Tygodnik Religijno Kulturalny”, Londyn 1953, Nr 42/330, s. [Dostęp 5.05.2023 roku] https://kpbc.umk.pl/Content/22644/ArchEmig_POPC_C07_04_953_nr_42_HD_0.pdf.

„Życie Warszawy” 1945, 3 września, za: K. Urban, A. Popiela, *Polityka wyznaniowa w Polsce...*, *op. cit.*, dok. , s. 3 . 1974.

Chudzik W.(redakcja) *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Uroczystości milenijne 1966 roku*, Warszawa 1996.

Dudek A., *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*, Kraków 2000.

Dudek A., Kochański A., Persak K., *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR - wybór z lat 1949- 1970*, wybór i oprac., Warszawa 2000.

Mirek A., *Ustawa o przejęciu dóbr „martwej ręki” – zamach na życie zakonne w Polsce?* „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”. t. 36, Warszawa 2003.

Potykanowicz-Suda L., *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945–1970*, Warszawa 2011.

Sobańska-Bondaruk M., Lenard S., *Wiek XX w źródłach*, Warszawa 2002,

Solak A., *Krucjata wyklętych. Z bronią w rękę przeciw komunie*, Warszawa 2015.

Strzyżewski T., „Czarna księga cenzury PRL, t., *Aneks*”, Londyn 1977.

Żaryn J., „*Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944 – 1989*”, Warszawa 2002.

Żaryn J., „*W 40. rocznicę czerwcowej „rewolucji ducha*”. [Dostęp 5.05.2023]

Żaryn J., „*Błogosławię was i wasze poczynania*”. *Stefan Wyszyński wobec powstania NSZZ „Solidarność*”, „Biuletyn IPN” 2001.

Żurek J, *Straty osobowe duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich pod okupacją radziecką 1944-1955*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego” 2022, nr 7.

ABSTRAKT

Niniejsza praca przeglądowa porusza kwestię polityki władzy Rzeczypospolitej Polskiej, a potem Rzeczypospolitej Polski Ludowej wobec kościoła katolickiego, prawosławnego i grekokatolickiego. Autor próbuje porównać skalę prześladowań i relację kościół-władza.

Słowa kluczowe: PRL, represje, Kościół Katolicki, Kościół Grekokatolicki